

Problem upolitycznienia khmerskiego wymiaru sprawiedliwości jako narzędzia przemocy prawnej wobec środowisk antyrządowych

Paweł Soja

Uniwersytet Jagielloński

W 2018 r. mija dokładnie ćwierć wieku od przeprowadzenia pierwszych w historii Kambodży demokratycznych wyborów do parlamentu. Transformacja ustrojowa i związane z nią przyjęcie zasad państwa demokratycznego w miejsce ideologii komunistycznej stały się przyczynkiem do próby wdrożenia szerokiego pakietu reform, które miały objąć również gałąź judykatury. Niezawisłe sądy, jako jeden z filarów nowoczesnej państwowości, są gwarantem praworządności i utrzymania zrównoważonych relacji pomiędzy wszystkimi elementami monteskiuszowskiej koncepcji trójpodziału władzy. Leżąca u podstaw tej idei w odniesieniu do władzy sądowniczej zasada rządów prawa została w Kambodży porzucona na rzecz coraz silniejszej dominacji tamtejszych elit z ramienia Kambodżańskiej Partii Ludowej. Z czasem przejęły one kontrolę nad wymiarem sprawiedliwości, wykorzystując jego instrumenty do zwalczania działalności opozycji oraz doprowadzając w ten sposób do całkowitego upolitycznienia sądów. Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie ewolucji tego procesu wraz ze wskazaniem na jego implikacje oraz identyfikację przyczyn, z powodu których w państwie doszło do wykształcenia się nowej formy opresji, jaką jest przemoc prawna.

Słowa kluczowe: Kambodża, Hun Sen, prześladowania polityczne, rządy prawa, upolitycznienie sądownictwa, wymiar sprawiedliwości.

Wprowadzenie

Pojęcie rządów prawa pozostaje jedną z naczelných koncepcji odnoszących się do funkcjonowania tych z państw, które aspirują do bycia uznawanymi za demokratyczne. Jego idea opiera się na założeniach monteskiuszowskiego trójpodziału władzy, gdzie oprócz władzy sądowniczej istnieją wyraźnie odseparowane od niej oraz wzajemnie kontrolujące swoje poczynania władza ustawodawcza i wykonawcza. W krajach o ugruntowanej w tym duchu kulturze politycznej niezawisłe sądy stanowią podstawę sprawnie działającego aparatu państwowego, chociaż poszczególne modele autonomii różnią się stopniem rzeczywistej niezależności od decydentów oraz mechanizmami kształtującymi zakres kompetencji.

Równoległe środowiskowa rola i znaczenie sądownictwa ulegają stopniowemu wzmocnieniu, a zjawiska charakterystyczne dotąd jedynie dla amerykańskiego bądź też europejskich systemów prawnych zaczynają być upowszechniane w innych częściach globu. Najwyraźniej można to dostrzec poprzez proces tzw. judycyzacji polityki (*judicialization of politics*), który cechuje coraz silniejsze poleganie na sądach i innych środkach natury prawnej w odniesieniu do rozwiązywania szerokiego spektrum problemów i zagadnień natury polityczno-społecznej¹. W konsekwencji następuje wzrost aktywności sędziów jako aktorów skupionych nie tylko na rozstrzyganiu sporów między stronami, ale też na kreowaniu polityki publicznej². Ten trend zaczyna występować również w regionie Azji Południowo-Wschodniej, gdzie w minionych latach poszczególne kraje w różnym stopniu doświadczyły kolejnych fal demokratyzacji oraz poczyniły odpowiednie zmiany w prawodawstwie, przyznając określone gwarancje i prawa ludności oraz reformując sądownictwo na podobieństwo państw zachodnich³. Namacalne przykłady coraz donioślejszej roli sądownictwa w życiu politycznym regionu można ostatnimi czasy zaobserwować na przykładzie orzecznictwa Filipin, Indonezji, a nawet Tajlandii sprzed okresu rządów junty wojskowej⁴.

Zgoła odmienny proces zdaje się zachodzić w Kambodży, która jeszcze w połowie lat 90. XX w. miała szansę stać się nową oazą demokracji na tradycyjnie niestabilnym Półwyspie Indochińskim. Swoją wyjątkowy status państwo zawdzięczało dwóm misjom – pokojowej i administracyjnej – zorganizowanym pod auspicjami Narodów Zjednoczonych w latach 1991 oraz 1992–1993⁵. W ich efekcie, po dekadach wewnętrznych konfliktów i napięć, udało się dokonać pokojowej transformacji systemu komunistycznego do demokracji. W maju 1993 r. odbyły się pierwsze w historii prawdziwie wolne wybory do Zgromadzenia Narodowego, a w następnym roku przyjęto nową konstytucję, co stanowiło w teorii zwieńczenie żmudnego procesu rekonyliacji rozmaitych środowisk rywalizujących o wpływy w kraju.

Ćwierć wieku po tamtych wydarzeniach Kambodża zmierza jednak w zupełnie przeciwnym kierunku niż wynikałoby to ze wstępnych projekcji towarzyszących jej odbudowie. W oczach obserwatorów tamtejszej sceny politycznej kraj z czasem

---

¹ R. Hirschl, *The new constitutionalism and the judicialization of pure politics worldwide*, „Fordham Law Review” 2006, vol. 75, nr 2, s. 721.

² D.L. Weiden, *Judicial politicization, ideology, and activism at the high courts of the United States, Canada and Australia*, „Political Research Quarterly” 2011, vol. 64, nr 2, s. 335.

³ B. Dressel, *Courts and judicialization in Southeast Asia*, w: W. Case (red.), *Routledge Handbook of Southeast Asian Democratization*, Routledge, New York 2016, s. 271.

⁴ Zob. B. Dressel, *The judicialization of politics in Asia. Towards a framework of analysis*, w: B. Dressel (red.), *The Judicialization of Politics in Asia*, Routledge, New York 2012.

⁵ Misja pokojowa UNAMIC (The UN Advance Mission to Cambodia) oraz misja administracyjna UNTAC (The United Nations Transitional Authority in Cambodia) zostały utworzone zgodnie z uzgodnieniami podjętymi podczas tzw. Konferencji Paryskiej w sprawie Kambodży w 1991 r. Ich mandat obejmował przede wszystkim przywrócenie pokoju, odbudowę kraju ze zniszczeń spowodowanych konfliktem cywilnym z lat 1979–1991, nadzór bądź całkowitą zwierzchność nad instytucjami rządowymi w czasie tranżycji międzysystemowej oraz organizację wolnych wyborów celem wyłonienia nowych władz.

przeistoczył się w tzw. demokrację hybrydową, gdzie tradycyjne wartości demokracji liberalnej (w tym również zasada rządów prawa) zostały częściowo odrzucone bądź przyswojone w wybiórczy, dopasowany do lokalnych tradycji sposób. Jak wskazują Mikael Baaz i Mona Liljam, będąca jedną z takich lokalnych cech silna personalizacja władzy, uwidoczniła najlepiej przez postać rządzącego Kambodżą nieprzerwanie od 1985 r. premiera Hun Sena, właściwie położyła kres demokracji w wydaniu znanym z państw zachodnich⁶. W ciągu czterech dekad szef państwa skutecznie skonsolidował całą dostępną władzę, wykorzystując do tego rozległe sieci kontaktów zachowane jeszcze z czasów absolutnej supremacji Kampuczańskiej Partii Ludowo-Rewolucyjnej (Kampuchean People's Revolutionary Party – KPRP) przekształconej w 1991 r. w Kambodżańską Partię Ludową (Cambodia People's Party – CPP). Autorytarny styl rządzenia ułatwił mu tym samym centralizację istotnych procesów decyzyjnych, a bazujące na osobistych kontaktach podejście do polityki ugruntowało bezprawne praktyki oparte na coraz częściej negowanych i krytykowanych przez obywateli zjawiskach klientelizmu, paternalizmu czy nepotyzmu⁷.

W konsekwencji powstał byt, który właściwie tylko imituje demokrację, posługując się pozbawionymi treści instrumentami i schematami celem legitymizacji ustroju w oczach opinii publicznej. Podtrzymywanie sztucznego wrażenia praworządności odgrywa ważną rolę głównie w polityce zagranicznej Kambodży, ponieważ do dnia dzisiejszego jest ona w dużym stopniu zależna od zewnętrznych darczyńców⁸, którzy przykładają wagę do realizowania zapisów tzw. Paryskich Porozumień Pokojowych z 1991 r. Idąc tym tropem, należałoby poszerzyć ramy opisu dotyczącego samego systemu politycznego i uznać Kambodżę za państwo, które jest wręcz zmuszone ukrywać swoją rzeczywistą tożsamość, przez co wywiera określony wpływ na agencje i podmioty międzynarodowe⁹.

W hegemonicznym porządku wytworzonym przez elity CPP władza sądownicza nie istnieje jako odrębne i cieszące się chociażby namiastką niezależności oraz wolności ciało. Podlega za to nieustannym naciskom ze strony egzekutywy i jest poddana wyjątkowo silnej presji politycznej, przez co w przypadku Kambodży zamiast o możliwej judycyzacji polityki powinno się raczej mówić o skrajnym upolitycznieniu sądownictwa

---

⁶ M. Baaz, M. Lilja, *Understanding hybrid democracy in Cambodia: The nexus between liberal democracy, the state, civil society, and a "politics of presence"*, „Asian Politics & Policy” 2014, vol. 6, nr 1, s. 21.

⁷ S. Udom Deth, D. Bultmann, *The afterglow of Hun Sen's Cambodia? Socioeconomic development, political change, and the persistence of inequalities*, w: C. Banpasirichote Wungaeo, B. Rehbein, S. Wun'gaeo (red.), *Globalization and Democracy in Southeast Asia: Challenges, Responses and Alternative Futures*, Palgrave Macmillan, London 2016, s. 97–98.

⁸ Według danych zgromadzonych przez The CIA World Factbook 2017 ponad 30% wpływów budżetowych Kambodży stanowi zewnętrzna pomoc ofiarodawców takich jak Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy oraz poszczególne państwa.

⁹ M. Karbaum, *Cambodia's facade democracy and European assistance*, „Journal of Current Southeast Asian Affairs” 2011, vol. 30, nr 4, s. 118.

(*politicization of judiciary*). Celem artykułu jest przedstawienie obrazu khmerskiego wymiaru sprawiedliwości ze szczególnym naciskiem na polityczne uwarunkowania jego działania oraz próba odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki są odpowiedzialne za rozkład sądownictwa. Przyjęto, że wpływ na taki stan rzeczy miały przede wszystkim dwie częściowo warunkujące się okoliczności – brak trwałych fundamentów, na których można byłoby oprzeć rozwój sądownictwa w Kambodży, co stanowi pokłosie zbrodniczej polityki Czerwonych Khmerów z drugiej połowy lat 70. ubiegłego wieku, oraz utrzymujący się w państwie i całkowicie niepodatny na przemiany ustrojowe system wzajemnych zależności patron–klient.

W ocenie autora upolitycznienie khmerskiego sądownictwa jest w istocie zjawiskiem znacząco rozciągniętym w czasie, a jego początki należy datować na okres poprzedzający proklamację odrodzonego Królestwa Kambodży. Dla lepszego zobrazowania bieżących więzi pomiędzy aparatem władzy a wymiarem sprawiedliwości i negatywnych skutków tej relacji dla życia politycznego państwa należy zatem odwołać się nie tylko do istniejących ram organizacyjnych, lecz także do czynników historycznych. W tym celu w pierwszej części artykułu przedstawiono zarys systemu khmerskich instytucji sądowniczych wraz z ich konkretnymi uprawnieniami, sposobem funkcjonowania oraz przeanalizowano możliwe pola konfliktu interesów ze środowiskiem rządzących. Jak się okazuje, brak respektowania podstawowych założeń gwarantujących niezawisłość i niezależność sądów od polityków jest z jednej strony pochodną jednobiegowości współczesnej khmerskiej sceny politycznej z CPP na czele, ale bierze się również, o czym już wspomniano, ze spuścizny post-czerwonokhmerskiej rzeczywistości lat 80. XX w. O tych przyczynach i wynikających z nich implikacjach szerzej traktuje druga część tekstu, gdzie wskazano na specyficzne uwarunkowania społeczne oraz istotne braki w zasobach materialnych, które kładą się dzisiaj cieniem na kondycji wymiaru sprawiedliwości, czyniąc go podatnym na naciski zewnętrzne i niewspółmiernie słabym w odniesieniu do podmiotów władzy ustawodawczej i wykonawczej. Taka sytuacja pozwala w ostateczności na zawiązanie wygodnego z punktu widzenia członków CPP i sędziów sojuszu, a naczelne usytuowanie w machinie prawnej drugiej z wymienionych grup wykorzystywane jest dzisiaj do zastraszania bądź wręcz eliminowania rządowych oponentów, czego liczne przykłady zgromadzono w części trzeciej.

Istota prezentowanego zagadnienia pozostaje szczególnie aktualna w obliczu wydanej w listopadzie 2017 r. decyzji Sądu Najwyższego Kambodży o rozwiązaniu jedyne go efektywnego ugrupowania opozycyjnego, czyli Partii Ocalenia Narodowego Kambodży (Cambodia National Rescue Party – CNRP). Ten epizod miał zasadniczy wpływ na rezultat tegorocznych lipcowych wyborów parlamentarnych. W ich wyniku pozbawiona realnej alternatywy partia rządząca po raz pierwszy w historii zapewniła sobie komplet miejsc w Zgromadzeniu Narodowym.

Struktura i funkcjonowanie khmerskiego sądownictwa

Załącznik nr 5 do Paryskich Porozumień Pokojowych stanowił, że sygnatariusze umowy ze strony khmerskiej zobowiązują się do przyjęcia nowej konstytucji, która ze względu na dotychczasową historię Kambodży będzie kładła szczególnie silny akcent na zapewnienie wszystkim mieszkańcom fundamentalnych wolności w zgodzie z treścią Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Potwierdzono, że kraj podąży drogą liberalnej demokracji, a za ochronę wymienionych w tekście dokumentu praw i wartości odpowiedzialność przejmie specjalnie powołane w tym celu niezależne sądownictwo¹⁰. Doszło jednocześnie do głębokich przeobrażeń samego wymiaru sprawiedliwości, którego funkcjonowanie oparto na liberalnych doświadczeniach zachodnich oraz zaaranżowano na bazie zaangażowania zewnętrznych ekspertów, przede wszystkim z Francji i Japonii¹¹. Autonomia sądów została dalej potwierdzona w art. 128 i 130 konstytucji, gdzie równocześnie zakazano przenoszenia ich uprawnień na inne organy władzy¹².

Z czasem w Kambodży ukształtował się nowy system prawny, którego mieszany charakter odpowiadał zarówno khmerskiej tradycji, jak i francuskiej spuściznie kolonialnej. Nie bez znaczenia pozostał wpływ amerykańskich, australijskich czy francuskich doradców pracujących nad projektami zmian z ramienia agencji międzynarodowych bądź w imieniu własnych rządów¹³. Kambodża wkrótce została stroną najważniejszych traktatów w zakresie ochrony praw podstawowych oraz przyjęła nowe wytyczne umożliwiające implementację w późniejszych latach odświeżonych opracowań kodeksu cywilnego, kodeksu karnego, a także właściwych im kodeksów określających zasady postępowania procesowego¹⁴. Ponadto w 2007 r. decyzją Rady Konstytucyjnej (Constitutional Council – CC) prawo międzynarodowe zostało uznane za źródło prawa krajowego, chociaż werdykt ten pozostaje w sprzeczności z zapisanym w konstytucji nakazem każdorazowej ratyfikacji danego traktatu przez króla po wcześniejszej akceptacji Zgromadzenia Narodowego¹⁵.

W sposobie organizacji sądów najpoważniejszą zmianę w porównaniu do sytuacji sprzed 1991 r. stanowiło powołanie Sądu Apelacyjnego. Od tamtej pory system opiera się na trzech instancjach: Sądzie Komunalnym, Sądzie Apelacyjnym oraz

¹⁰ *Paris Peace Agreements*, 23.10.1991, s. 30–31.

¹¹ N. González Campaña, *Japanese international cooperation: Good governance projects in South-East Asian countries*, w: T. Groppi, V. Piergigli, A. Rinella (red.), *Asian Constitutionalism in Transition. A Comparative Perspective*, Giuffrè Editore, Milan 2008, s. 168–170.

¹² R. Bhagat, *Separation of powers without checks and balances in Cambodia*, „Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences” 2015, vol. 6, nr 4, s. 396.

¹³ K.E. Neilson, *The Killed All the Lawyers. Rebuilding the Judicial System in Cambodia*, Center for Asia-Pacific Initiatives, Victoria 1996, s. 11.

¹⁴ C. Morris, *Justice inverted: Law and human rights in Cambodia*, w: K. Brickell, S. Springer (red.), *The Handbook of Contemporary Cambodia*, Routledge, London 2016, s. 30–31.

¹⁵ K. Phallack, *Overview of the Cambodian Legal and Judicial System*, w: H. Peng, K. Phallack, J. Menzel (red.), *Introduction to Cambodian Law*, Konrad Adenauer Stiftung, Phnom Penh 2012, s. 10.

Sądzie Najwyższym. Dwa ostatnie to pojedyncze jednostki z siedzibą w Phnom Penh, natomiast sądy pierwszej instancji są obecne w dwudziestu jeden prowincjach kraju¹⁶. Autonomicznie istnieje również Sąd Wojskowy dla spraw dotyczących armii i powiązanej z nią personelu.

Nad prawidłowym funkcjonowaniem powyższych instytucji czuwa ustanowiona w 1998 r. Najwyższa Rada Sądownicza (Supreme Council of Magistracy – SCM), w skład której wchodzi król, premier, minister sprawiedliwości, przewodniczący Sądu Apelacyjnego i Sądu Najwyższego, prokuratorzy generalni Sądu Apelacyjnego i Sądu Najwyższego oraz trzech sędziów oficjalnie wybieranych spośród własnego grona¹⁷. Naczelnym zadaniem SCM jest zagwarantowanie niezależnej pracy sądów i prokuratury, utrzymywanie dyscypliny wśród kadr, rekomendacja kandydatów na stanowiska sędziowskie oraz uprawnienie zawieszenia, odwołania bądź też przeniesienia danego sędziego czy prokuratora na wniosek szefa resortu sprawiedliwości¹⁸. Funkcjonowanie SCM pozostaje podporządkowane przepisowi art. 51 konstytucji, który wyraża konieczność oddzielenia uprawnień władzy sądowniczej od ustawodawczej i wykonawczej¹⁹. W praktyce nie jest to jednak przestrzegane, ponieważ jednym z członków Najwyższej Rady Sądowniczej pozostaje minister sprawiedliwości, a większość pozostałych należy do CPP. W tej grupie znajdują się najwyżsi rangą funkcjonariusze partyjnego komitetu centralnego²⁰. Znaczenie osoby ministra dodatkowo wzrasta wobec postawy znanego ze stronięcia od aktywności politycznej króla Norodoma Sihamoniego, który formalnie powinien przewodzić zebraniom ciała, lecz zazwyczaj ceduje ten obowiązek na szefa resortu sprawiedliwości. Innym wyraźnym nadużyciem jest sposób nominacji trójki sędziowskiej uzupełniającej skład organu – w tym przypadku ponownie decyzja spoczywa w rękach ministra, chociaż formalnie nie przysługuje mu taka prerogatywa. W ten sposób aż czterech delegatów do SCM jest zarazem związanych z egzekutywą i od niej zależnych, a dodatkowych okazji do wywierania nacisków na SCM dostarcza m.in. fakt podporządkowania jej wydatków budżetowych decyzjom Ministerstwa Sprawiedliwości czy obsługa jej sekretariatu przez pracowników rządowych²¹.

Zwieńczeniem piramidalnej struktury sądownictwa jest powołana w 1998 r. Rada Konstytucyjna. To izba o szczególnym znaczeniu, ponieważ stoi na straży konstytucji i zapewnia jej poszanowanie. Do jej pozostałych zadań należy interpretacja treści

---

¹⁶ Human Rights Resource Center, *Rule of Law for Human Rights in the Asean Region: A Base-line Study*, 2011, s. 54.

¹⁷ K. Neam, *Introduction to the Cambodian Judicial Process*, The Asia Foundation, 1998, s. 30.

¹⁸ The National Assembly Commission 6 on Legislation and Justice, *Legal and Judicial Reform in Cambodia*, 2016, s. 5–6.

¹⁹ Constitute Project, *Cambodia's Constitution of 1993 with Amendments through 2008*, 2008, s. 11.

²⁰ K. Un, S. So, *Cambodia's judiciary. Heading for political judicialization*, w: B. Dressel (red.), *The Judicialization of Politics in Asia*, op. cit., s. 190.

²¹ Cambodia Center for Human Rights, *Green, Yellow, Red – CCHR Law Review Series*, 2012, vol. 2, s. 1.

poszczególnych artykułów wraz z badaniem zgodności ich przepisów z brzmieniem aktów prawnych przyjmowanych przez Zgromadzenie Narodowe oraz rozsądzanie sporów związanych z procesem elekcyjnym²². Przyjęcie tych wytycznych stanowiło duży krok naprzód w kontekście odpolitycznienia i umocnienia rządów prawa, jako że przed 1993 r. większość z nadanych Radzie funkcji realizował parlament²³.

Kompozycja CC przewiduje równy podział stanowisk pochodzących z nominacji króla, Zgromadzenia Ogólnego oraz SCM. Dziewięciu wybieranych na dziewięcioletnią kadencję członków powinna cechować apolityczność i niezaangażowanie w bieżącą aktywność parlamentarną, partyjną czy związkową²⁴. W rzeczywistości jednak układ sił przypomina ten obowiązujący w SCM, a więc odznacza się dominacją stronników Hun Sena. Jedyne reprezentanci desygnowani z ramienia króla mogą uchodzić za osoby względnie niezależne. Niemniej dotychczasowe orzecznictwo sygnalizuje, że organ niemal nigdy nie opowiada się przeciwko stanowisku władz, do czego potrzebna jest z kolei jednomyślność całego gremium. To sugeruje, że nawet członkowie wskazani przez króla zawsze wspierają konsensus i podporządkowują się reszcie składu. Niejasne konotacje polityczne aparatu sędziowskiego, czego naczelnym przykładem pozostaje stowarzyszony z CPP długoletni przewodniczący Sądu Najwyższego Dith Munthy, biorą się z paradoksalnych przepisów prawa, gdzie zakaz piastowania funkcji politycznej przez sędziów nie wyklucza ich afiliacji partyjnej.

O pozornym umocowaniu CC w systemie prawnym Kambodży najlepiej świadczy fakt, że wielu kluczowych dokumentów nigdy nie poddano obowiązkowej procedurze recenzji, zanim nastąpiła królewska promulgacja, tak jak stało się to m.in. w 2009 r. podczas uchwalenia nowego kodeksu prawa karnego. W latach 1998–2017 CC rozpatrzyła zaledwie 192 sprawy²⁵ dotyczące przede wszystkim rzekomych nieprawidłowości związanych z elekcją poszczególnych kandydatów do Zgromadzenia Narodowego oraz w dalszej kolejności zgodności z konstytucją przyjętych aktów prawnych. W drugiej z wymienionych kategorii zdecydowana większość wniosków została złożona nie przez opozycję, ale polityków rządzącej CPP. Dotyczyły one ustaw bądź uzupełniających je poprawek, które zostały wcześniej zaproponowane i przyjęte przez obóz samych wnioskodawców. To postępowanie nie znajduje innego wyjaśnienia jak tylko chęć legitymizacji wprowadzanych w życie rozwiązań przy użyciu orzecznictwa ostatecznej instancji. Równocześnie, ze względu na niekompletność danych, ciężko w rzeczywistości ustalić, ile razy CC obradowała nad zastrzeżeniami wnoszonymi przez przedstawicieli ugrupowań opozycyjnych. Dostępne publicznie materiały świadczą

²² The Khmer Institute of Democracy, *The Constitutional Council*, 2005, s. 17–20.

²³ K. Phallack, op. cit., s. 17, 63.

²⁴ Constitutional Council of Cambodia, *Composition and Procedure*, http://www.ccc.gov.kh/composition_en.php (data dostępu: 29.12.2017).

²⁵ Celem lepszego zobrazowania niskiej aktywności Rady Konstytucyjnej można porównać jej dorobek z pracą polskiego Trybunału Konstytucyjnego, który jako podmiot obdarzony w dużej mierze analogicznymi uprawnieniami tylko w samym 2017 r. rozpoznał w trybie kontroli wstępnej 417 spraw.

jedynie, że w przypadku analizy konstytucyjności aktów prawnych opracowanych przez stronę rządową wszystkie skargi zostały rozpatrzone negatywnie²⁶. Wyjątek od reguły odnotowano w 1999 r., kiedy członkowie Partii Sam Rainsy’ego (Sam Rainsy Party – SRP) skutecznie domagali się zniesienia przepisu o wyłącznym prawie do piastowania urzędu ministra ds. kobiet przez kobiety²⁷.

Stosunkowo niską aktywność CC można tłumaczyć również brakiem upoważnień dających jej uprawnienia do powzięcia samodzielnych czynności o charakterze weryfikacyjnym. Formalnie to naród khmerski za pośrednictwem króla, przewodniczącego Senatu lub Zgromadzenia Narodowego, premiera bądź określonej liczby posłów lub senatorów może zażądać wszczęcia tej procedury. Rada Konstytucyjna pozostaje tym samym wyłączona z możliwości podjęcia własnej inicjatywy. Analogiczne prawa przysługują jeszcze indywidualnym osobom, które czują, że ich konstytucyjne dobra zostały pogwałcone w ramach postępowania przed sądami powszechnymi. Proces składania skargi wraz z etapami jej migracji do CC za pośrednictwem innych podmiotów pozostaje jednak długi i skomplikowany, a informacje na temat możliwości skorzystania z określonych ścieżek odwoławczych nie są powszechnie dostępne i znane²⁸.

Pozakonstytucyjnym ciałem uzupełniającym instytucjonalny profil kambodżańskiego sądownictwa są powołane w 2003 r. na mocy porozumienia rządu z ONZ Nadzwyczajne Izby Sądu Kambodży dla Osądzenia Zbrodni Popołnionych w Czasach Demokratycznej Kampuczy (Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia – ECCC). W rzeczywistości jest to międzynarodowy trybunał o mieszanym składzie sędziowskim, którego zadaniem jest rozpatrywanie przypadków zbrodni przeciwko ludzkości popełnionych przez Czerwonych Khmerów w latach 1975–1979. Mandat ECCC pozwala na postawienie przed sądem wyłącznie najwyższych rangą urzędników, pomijając przypadki przemocy niższych kadr komunistycznych oraz zaangażowanej w nie ludności cywilnej²⁹.

Pomysł utworzenia trybunału pierwotnie wysunął sam premier Hun Sen podczas obrad Międzynarodowej Konferencji ds. Ludobójstwa w 1995 r., co dwa lata później znalazło odzwierciedlenie w oficjalnej prośbie o udzielenie pomocy w kwestii pociągnięcia do odpowiedzialności winnych zbrodni popełnionych w okresie reżimu Czerwonych Khmerów przekazanej Sekretarzowi Generalnemu ONZ³⁰. Kolejne lata upłynęły pod znakiem długotrwałych negocjacji z przedstawicielami organizacji, które obejmowały ustalanie kompetencji ciała, kwestie finansowania jego prac,

²⁶ Ibidem.

²⁷ L.M. Hay, *Institutions for the rule of law and human rights in Cambodia*, „Article 2” 2006, vol. 5, nr 1, s. 42.

²⁸ Cambodia Center for Human Rights, *The Constitutional Council – CCHR Institutions Series*, 2011, vol. 2, s. 2.

²⁹ P. Manning, *Governing memory: Justice, reconciliation and outreach at the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia*, „Memory Studies” 2011, vol. 5, nr 2, s. 166–167.

³⁰ M. Matyasik, P. Domagała, *Międzynarodowe trybunały karne oraz inne instrumenty sprawiedliwości transztywowej*, Difin, Warszawa 2012, s. 201.

przygotowanie listy oskarżonych czy szkolenie sędziów i prokuratorów w zgodzie z międzynarodowymi standardami³¹. Szczególnie problematyczne okazało się zdefiniowanie samej zbrodni ludobójstwa, mając na uwadze różnice występujące między treścią konwencji w sprawie ludobójstwa ONZ z 1951 r. a lokalnymi wytycznymi zaaprobowanymi w 1989 r. przez khmerski rząd³². ECCC oficjalnie rozpoczął działalność pod koniec 2006 r. Składał się z trzech odrębnych izb, w których zasiadali sędziowie zarówno khmerscy, jak i międzynarodowi, a w jego pierwszym składzie znalazła się m.in. Agnieszka Klonowicka-Milart z Polski³³. Po czterech latach trybunał wydał pierwszy werdykt, skazując na 35 lat pozbawienia wolności Kank Keng Iewa, komendanta ponoszącego odpowiedzialność za morderstwa popełnione w zakładzie karnym Tuol Sleng. Od 2007 r. czterech innych wysoko postawionych dygnitarzy Czerwonych Khmerów usłyszało zarzuty w związku z dopuszczeniem się zbrodni ludobójstwa, z czego jedynie główny ideolog Noun Chea i były prezydent Demokratycznej Kampuczy Khieu Samphan usłyszeli wyroki po niemal dekadzie od wniesienia przeciwko nim pierwszych zarzutów³⁴.

W ustanowieniu ECCC można było dostrzec nadzieję na dobroczynny wpływ izby na stopień poprawy jakości khmerskiego sądownictwa. Podkreślano szanse, jakie otwierał transfer wiedzy, dostęp do niezbędnych szkoleń czy też komfort pracy zapewniony dzięki zgromadzonym funduszom. Niestety nawet w ocenie samych sędziów zatrudnionych w ECCC ciężko jest dostrzec budującą korelację pomiędzy staraniami trybunału oraz praktykami spotykanymi w miejscowych sądach³⁵. Wielu przydzielonych przez Kambodżę sędziów cechowała inercja i brak zainteresowania pełnieniem roli wykraczającej poza ściśle wyznaczoną skalę obowiązków. Ujawniona w związku z rozstrzygnięciami konkursów na stanowiska wewnątrz ECCC korupcja oraz niechęć strony rządowej do rozszerzenia zakresu spraw podlegających jurysdykcji trybunału wywarły dalsze negatywne piętno. Hun Sen wielokrotnie podkreślał, że wolą władz jest narodowe pojednanie, które wymaga przebaczenia i darowania win, co w domyśle powinno oznaczać niedopuszczenie do wniesienia następnych aktów oskarżenia przeciwko komunistom³⁶. W tym zachowaniu można dopatrzeć się próby zablokowania zeznań, które teoretycznie mogłyby obciążyć premiera w związku z jego

---

³¹ C. Malumphy, B.J. Pierce, *Cambodia's Search for Justice. Opportunities and Challenges for the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia*, research paper, University of Berkeley, 2009, s. 12–17.

³² D. Drożdż, *Zbrodnia ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 99.

³³ A. Jelonek, *Kambodża*, Trio, Warszawa 2008, s. 267.

³⁴ Noun Chea i Khieu Samphan zostali skazani na dożywocie już w 2014 r., jednak procesy związane z innymi popełnionymi przez nich przestępstwami trwały dalej. Dwoje kolejnych oskarżonych, minister spraw zagranicznych Ieng Sary oraz jego żona Ieng Thirith, zmarło, nie doczekawszy zakończenia procesu.

³⁵ K. Un, J. Ledgerwood, *Is the trial of 'Duch' a catalyst for change in Cambodia courts?*, „Asian Pacific” 2010, nr 95, s. 8.

³⁶ K. Ainley, *Transitional justice in Cambodia: The coincidence of power and principle*, w: R. Jeffrey (red.), *Transitional Justice in the Asia-Pacific*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, s. 135.

politycznym rodowodem i faktem, że w pierwszych latach rewolucji Czerwonych Khmerów walczył on po ich stronie, zanim nie zdecydował się zbiec do Wietnamu latem 1977 r.

Skutkiem obstrukcyjnej postawy działaczy CPP oraz stosowania nieformalnych nacisków na sędziów były znaczące opóźnienia w terminarzu procesowym ECCC. Doprowadzenie do końca zaledwie trzech spraw w latach 2006–2017 kosztowało aż 293 mln dol., z czego ponad 224 mln przekazała na ten cel wspólnota międzynarodowa³⁷. Dorobek izby wypada przy tym znacznie mniej efektywnie niż w przypadku analogicznych sądów powołanych do rozpatrzenia zbrodni wojennych w Rwandzie (95 aktów oskarżenia), Jugosławii (61 aktów oskarżenia) czy nawet Sierra Leone (22 akty oskarżenia)³⁸. Należy przy tym oczywiście podkreślić, że ograniczony zapisami specjalnej ustawy z 2001 r. mandat trybunału od początku zawężał jego kompetencje wobec stawiania w stan oskarżenia niższych rangą zbrodniarzy. W rozwiązaniu tego i innych problemów skuteczną barierą pozostaje też kwestia finansowania prac ECCC, ponieważ strona khmerska, w przeciwieństwie do składu międzynarodowego, nie jest finansowana przez środki ONZ, lecz w całości wynagradzana i przez to w określony sposób zależna od własnego rządu³⁹. Wobec tych wszystkich okoliczności pozytywne dziedzictwo ECCC można raczej ukazać w kontekście podtrzymania społecznej świadomości i pamięci historycznej o zbrodniach Pol Pota, co wyjątkowo dobrze obrazuje ogromne zainteresowanie towarzyszące procesom i fakt, że do połowy 2017 r. aż 535 tys. ludzi uczestniczyło w nich w roli publiczności⁴⁰.

Strukturalne przyczyny niewydolności systemu sądownictwa

Postępująca marginalizacja zasady rządów prawa doprowadziła do wyraźnego spadku zaufania wobec kambodżańskich sądów. W sondzie przeprowadzonej przez Bank Światowy w 2000 r. mieszkańcy kraju w przeważającej większości zgodzili się ze stwierdzeniem, że miejscowy wymiar sprawiedliwości pozostaje skorumpowany, niewydolny przez wzgląd na brak instytucjonalnej spójności oraz służy jako narzędzie ucisku biednych przez bogate elity. Przekupstwo sędziów stanowiło wyraźny problem dla 64% badanych, podczas gdy 58% z nich kategorycznie odmówiło sądom zaufania do ich pracy⁴¹. Dekadę później podobne wywiady przeprowadzone

³⁷ R. Chanveasna, *UN pledges \$8 million to ECCC*, <http://www.khmertimeskh.com/5098129/un-pledges-8-million-eccc/> (data dostępu: 29.12.2017).

³⁸ T. Fawthrop, *Cambodia's Khmer Rouge Tribunal: Mission Accomplished?*, <https://thediplomat.com/2017/07/cambodias-khmer-rouge-tribunal-mission-accomplished/> (data dostępu: 29.12.2017).

³⁹ P. Grzebyk, *Kambodżańska droga do sprawiedliwości*, w: J. Nakonieczna, J. Zajączkowski (red.), *Azja Wschodnia i Azja Południowa w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 220.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ The World Bank, *Cambodia Governance and Corruption Diagnostic: Evidence from Citizen, Enterprise and Public Official Surveys*, 2000, s. 23.

przez naukowców z Uniwersytetu Berkeley wykazały co prawda nieznaczny wzrost zaufania (52%), ale jednocześnie odnotowano wysoki odsetek odpowiedzi (82%) sugerujących konieczność wręczenia łapówki w zamian za pozytywne rozstrzygnięcie określonej sprawy⁴².

Pomimo ogromnego wsparcia technicznego i finansowego ze strony organizacji i instytucji międzynarodowych khmerski rząd nie chciał bądź też nie mógł zainicjować wymaganych reform, które istotnie poprawiłyby jakość judykatury. Warto o tym pamiętać w kontekście warunkowości otrzymywanej przez Phnom Penh pomocy rozwojowej, której zasięg w dużej mierze zależy od efektywnej modernizacji państwa w zgodzie z zachodnimi modelami. Zakładając, że CPP stara się uzyskać kolejne transze jak najmniejszym kosztem niekorzystnych dla siebie zmian polityczno-społecznych, nie można zarazem zdecydowanie twierdzić, że byłaby skłonna ryzykować ich zupełną utratę w celu zachowania absolutnej kontroli nad wymiarem sprawiedliwości. Jako partyjna korporacja niewątpliwie czerpie jasno określone zyski w takim układzie, lecz całościowo powinna być postrzegana raczej z pozycji podmiotu wykorzystującego oraz umacniającego istniejące anomalie, a niekoniecznie będące zawsze ich głównym lub jedynym architektem.

Brak rozwiniętej tradycji oraz luki w ciągłości aparatu instytucjonalnego skutkują znacznym niedorozwojem wielu khmerskich urzędów państwowych, w czym prokuratora i sądy nie stanowią większego wyjątku. Przed 1975 r. system prawny państwa opierał się na porządku wprowadzonym przez Francję jeszcze pod koniec XIX w., ale w następstwie rewolucji Czerwonych Khmerów uległ kompletnemu rozkładowi. Komuniści ustanowili własne sądy chłopskie, w których nie było miejsca dla byłych urzędników z okresu Republiki Khmerskiej (1970–1975). Większość z nich zdążyła opuścić kraj, zmarła na tzw. polach śmierci lub została zamordowana ze względu na pochodzenie i dawną afiliację. Zaledwie pięciu sędziów i kilku studentów prawa przetrwało ponad czteroletni okres dyktatury, co uniemożliwiło odbudowę dawnych struktur po inwazji wietnamskiej⁴³. Dopiero w 1982 r. przyjęto nowe prawo dotyczące organizacji sądownictwa, powołano urząd prokuratora generalnego i stworzono nowe sądy w każdej z prowincji kraju. Trzon mechanizmu opierał się odtąd na Sądzie ds. Karnych, Sądzie Wojskowym oraz Sądzie Ludowym. W 1989 r. do ich grona dołączył Sąd Najwyższy, jednak działał on na podstawie dekretu i nie był umocowany w konstytucji z 1981 r.⁴⁴ Wymiar sprawiedliwości utrzymywał fikcyjne przywileje, a pełną kontrolę nad sądami sprawowała KPRP, posługując się przy egzekwowaniu prawa

---

⁴² Human Rights Center of University of California, *After the First Trial. A Population-based Survey on Knowledge and Perception of Justice and the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia*, 2011, s. 30.

⁴³ A. Ponak, D. Taras, *Rule of law and the arbitration council of Cambodia*, „Employee Rights and Employment Policy Journal” 2016, vol. 20, nr 37, s. 40.

⁴⁴ J.D. Ross, *Cambodia: The Justice System and Violations of Human Rights*, Lawyers Committee for Human Rights, New York 1992, s. 31–32.

policją nieograniczoną przepisami regulującymi jej kompetencje oraz utworzonymi przez Wietnam służbami specjalnymi z jednostki T-6⁴⁵. Sędziów, których z braku lepszych kandydatów rekrutowano spośród byłych nauczycieli, traktowano z dużą podejrzliwością i dystansem. Ich przyuczanie do nowej roli opierało się, co za tym idzie, na przymusowej reedukacji oraz przyswajaniu doktryny marksizmu-leninizmu przy często celowym pominięciu standardowych zagadnień typowych dla nauk prawnych⁴⁶.

Ślady tamtej epoki wciąż pozostają widoczne. Zmiana ustroju politycznego, nazwy państwa oraz formalne przekształcenie KPRP w CPP nie zmieniły zasadniczego podejścia i myślenia o wymiarze sprawiedliwości jako podmiocie niższej kategorii. Rozpoczęta po 1993 r. restrukturyzacja sądów nadal opóźnia się ze względu na niedobory środków materialnych i znaczące braki w zasobach ludzkich. Według Azjatyckiego Banku Rozwoju w 2000 r. w kraju znajdowało się zaledwie 171 sędziów, z czego 40% zakończyło edukację na etapie liceum. W odniesieniu do pozostałych 60% przeważający odsetek stanowiły osoby po tradycyjnych szkołach buddyjskich, również niewykształcone kierunkowo⁴⁷. W 2006 r. liczba sędziów zwiększyła się do 226, a w 2010 r. osiągnęła stan 309 osób, co należy przypisać otwarciu w 2005 r. Królewskiej Akademii Profesji Sądowych (Royal Academy of Judicial Professions – RAJP)⁴⁸. Docelowo ma ona rocznie kształcić ok. 50 nowych sędziów, jednak poziom oferowanej nauki pozostawia wiele do życzenia.

W raporcie Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo Wschodniej (Association of Southeast Asian Nations – ASEAN) dotyczącym sądownictwa w państwach członkowskich z 2014 r. Kambodża została uznana za kraj, gdzie istnieją najmniej restrykcyjne wymogi umożliwiające zdobycie zawodu sędziego. W większości przypadków wystarczy być obywatelem państwa, posiadać stopień magistra prawa i przejść wstępny egzamin ustny. Tak wąsko skonstruowany katalog zaleceń powoduje, że z formalnego punktu widzenia stanowisko może objąć m.in. osoba prawomocnie skazana za popełnienie określonego przestępstwa. Twórcy dokumentu wytknęli również, że Kambodża to jedyne oprócz Laosu i Brunei państwo regionu, gdzie system szkoleń skonstruowano w taki sposób, że jego instytucje podlegają bezpośrednio stronie rządowej, a nie organom wymiaru sprawiedliwości. Przekazywana wiedza jest ujmowana w wąski sposób, a uczniowie nie są instruowani m.in. z zakresu prawa ASEAN czy prawa międzynarodowego wraz z przypadkami wchodzenia tego drugiego w konflikt z prawem miejscowym. Ponadto przyjęty w 2007 r. przez SCM kodeks etyki sędziowskiej nie może zostać poddany poprawnej ewaluacji, ponieważ z niewyjaśnionych powodów

⁴⁵ S. Peou, *Intervention & Change in Cambodia: Towards Democracy?*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2000, s. 68.

⁴⁶ K. Un, *The judicial system and democratization in post-conflict Cambodia*, w: J. Öjendal, M. Lilja (red.), *Beyond Democracy in Cambodia. Political Reconstruction in a Post-Conflict Society*, NIAS Press, Copenhagen 2009, s. 74.

⁴⁷ Asian Development Bank, *Cambodia: Enhancing Governance For Sustainable Development*, Manila: Asian Development Bank, Programs Department (West), 2000, s. 85.

⁴⁸ K. Un, S. So, op. cit., s. 194.

nadal pozostaje utajniony⁴⁹. Dopiero od 2014 r. wprowadzono kursy z zakresu praw człowieka i praw podstawowych ufundowane przez zagranicznych partnerów.

Oprócz grupy czynników historycznych, drugim zjawiskiem kładącym się cieniem na kształcie stosunków pomiędzy politykami a sędziami jest oddziałujący na wszelkie relacje społeczne w Kambodży system patronacko-kliencki. Model ten pozostaje powszechny na terenie całej Azji Południowo-Wschodniej, dokąd przybył z Chin za pośrednictwem konfucjanizmu. Carl Herman Landé zdefiniował ten fenomen jako swoisty sojusz pomiędzy dwiema osobami o odmiennym statusie społecznym, nierównym dostępie do władzy bądź zróżnicowanych zasobach. Obie jednostki czerpią określone korzyści w związku ze swoim usytuowaniem w hierarchii, przy czym kluczowym elementem jest tu podporządkowanie się słabszej z nich silniejszej⁵⁰. Tak rozumiany klientelizm ma charakter wertykalny i rozchodzi się piramidalnie. Zerwanie raz wypracowanych powiązań na rzecz budowania nowych ogniw jest możliwe, ale w praktyce ograniczone. Samej struktury zależności nie da się natomiast obejść, ponieważ oznaczałoby to wypadnięcie poza margines społeczny. W świecie, w którym człowiek nie może nie uwzględnić istniejącej hierarchii, załatwianie interesów pomiędzy najniższą a najwyższą stratyfikowanymi społecznie jednostkami zawsze musi uwzględniać szczeble pośrednie, co sprzyja cementowaniu kolejnych powiązań⁵¹. Będący częścią układów sędziowie pozostają w pełni zależni najczęściej właśnie od polityków, którzy w Kambodży zarówno kontrolują ich zarobki, jak i decydują o rozwoju ich kariery. Aż do 2002 r. średnia pensja sędziego wynosiła zaledwie 24 dol. miesięcznie, co z trudem umożliwiało normalną egzystencję. W kolejnych latach wypłaty stopniowo wzrastały, jednak przedstawiciele Ministerstwa Sprawiedliwości nie potrafili jasno odpowiedzieć, jak obecnie kształtują się płace w sektorze. Ich wysokość, w zależności od źródła odpowiedzi, oceniano w przedziale od 200 do 900 dol. rocznie⁵². Podane sumy zdecydowanie nie przystają do powagi profesji i nie wynagradzają trudu wykonywanych obowiązków, co jeszcze lepiej uwypukla fakt, że wynoszą one o wiele mniej niż przeciętna roczna płaca pracownika sektora tekstylnego.

W 2004 r. głośnym echem odbiła się w kraju śmierć wpływowego lidera jednego ze związków zawodowych, który został zamordowany przez nieznaną sprawców. Wcześniej otrzymywał on rzekomo pogroźki od osób z grona prominentnych członków CPP. Policja zatrzymała dwóch podejrzanych, jednak wobec braku dowodów przydzielony do sprawy sędzia oddalił zarzuty, co skończyło się dla niego przeniesieniem z sądu stołecznego na daleką prowincję. Mężczyźni, wskutek nacisków szukających

⁴⁹ Human Rights Resource Center, *Judicial Training in ASEAN: A Comparative Overview and Programs*, 2014, s. 32–34.

⁵⁰ C.H. Landé, *Introduction: The dyadic basis of clientelism*, w: S.W. Schmidt (red.), *Friends, Followers and Factions: A Leader in Political Clientelism*, University of California Press, Berkeley 1977, s. 20.

⁵¹ J. Ledgerwood, *Understanding Cambodia: Social hierarchy, patron-client relationship and power*, <http://www.seasite.niu.edu/khmer/ledgerwood/patrons.htm> (data dostępu: 29.12.2017).

⁵² International Bar Association, *Justice versus corruption. Challenges to the independence of the judiciary in Cambodia*, 2015, s. 35.

koźłów ofiarnych polityków, zostali natychmiast skazani w drugiej instancji⁵³. Ten i podobne przypadki nie tylko stanowią groźbę dla nieposłusznych sędziów, ale też rzutują na ich codzienne zachowania. Głęboko zakorzeniony problem stanowi w tym kontekście korupcja, która przez wzgląd na powszechność i społeczne przyzwolenie sytuuje Kambodżę na ostatniej pozycji w regionie w rankingu transparentności tamtejszych instytucji publicznych⁵⁴. Z kwestią niskich wynagrodzeń łączy się dodatkowo przekonanie, że stanowiska sędziów są przyznawane jedynie tymczasowo. W rzeczywistości otrzymuje się je nie za osiągnięcia, lecz na podstawie ustaleń w ramach dobrze prosperujących sieci patronacko-klienckich. Proces ten ma swój początek już w czasie kształcenia w RAJP, gdzie kandydaci są zmuszeni płacić gigantyczne łapówki (od 20 do 50 tys. dol.) w zamian za przyjęcie do Akademii⁵⁵. Sędziowie potwierdzają, że świadomość degradacji wskutek wypadnięcia z łask określonej grupy polityków zmusza ich często do działań uznawanych powszechnie za zabronione. Niemniej utrzymujące się schematy myślenia dawno już zniekształciły percepcję tego, co w obliczu prawa pozostaje złe, a co dobre. Stąd brak przeświadczenia o negatywnych skutkach takich czynności jak pobieranie opłat od procesujących się stron czy oferowanie pieniędzy przełożonym w zamian za uzyskanie awansu bądź przeniesienie do bardziej prestiżowej placówki⁵⁶. W obliczu przytoczonych informacji należy zgodzić się z Kheang Unem i Caroline Hughes, którzy stawiają tezę, jakoby pielęgnowanie słabości sądownictwa stanowiło samo w sobie główny pomysł CPP na zarządzanie tym sektorem. Chroniczna niewydolność sądów w zestawieniu z brakiem rzeczywistego upodmiotowienia ich pracowników miałyby odgrywać zasadniczą rolę w kultywowaniu pożądanego przez Hun Sena *status quo*, zapewniając utrzymanie żelaznego uścisku partii nad społeczeństwem poprzez mechanizmy prawne⁵⁷.

Prześladowania i procesy polityczne w Kambodży

Sytuacja wewnętrzna w Kambodży w chwili zwrócenia pełni uprawnień administracyjnych przez misję UNTAC na rzecz nowo wybranego rządu przypominała rzeczywistość wielu państw tzw. trzeciego świata. W kraju nie istniała rozwinięta infrastruktura drogowo-kolejowa, elektryczność stanowiła luksus nawet w największych ośrodkach miejskich, a wobec powyższych ograniczeń natury logistycznej i materialnej nie funkcjonowała żadna znacząca gałąź przemysłu. Wciąż aktywni pozostawali też Czerwoni Khmerzy, którzy w 1994 r. rozpoczęli kolejną ofensywę⁵⁸.

⁵³ K. Brickell, S. Springer, op. cit., s. 32.

⁵⁴ A. Jensen, A. Pheap, *Cambodia Perceived as Most Corrupt in the Region*, <https://www.cambodiadaily.com/news/cambodia-perceived-as-most-corrupt-in-region-106639/> (data dostępu: 29.12.2017).

⁵⁵ International Bar Association, op. cit., s. 39.

⁵⁶ K. Un, op. cit., s. 82–83.

⁵⁷ K. Un, C. Hughes, *The political economy of „good governance” reform*, w: C. Hughes, K. Un (red.), *Cambodia's Economic Transformation*, NIAS Press, Copenhagen 2011, s. 202–205.

⁵⁸ K. Um, *Cambodia in 1994: The year of transition*, „Asian Survey” 1995, vo. 35, nr 1, s. 80–81.

W obliczu przedstawionych trudności nie należy się dziwić, dlaczego zagadnienia związane z poprawą wydajności sądownictwa i jego gruntowną reformą nie otrzymały w owym czasie rangi sprawy priorytetowej.

Z historycznego punktu widzenia prawo w Kambodży zawsze sprzyjało tym jednostkom, które w danym momencie kontrolowały bieżące stosunki polityczne. Powołany w 1993 r. koalicyjny rząd CPP oraz rojalistów z FUNCINPEC (Front uni national pour un Cambodge indépendant, neutre, pacifique et coopératif) zdawał się początkowo wypełniać w tej mierze ambicje stojących na jego czele przywódców. W celu uniknięcia ewentualnych secesji oraz przez wzgląd na prawie remisowy wynik wyborów w Phnom Penh urzędowało dwóch równych pozycją premierów – Hun Sen oraz księżę Norodom Ranariddh. Sądy nie były w tamtym okresie bezpośrednio wykorzystywane do celów politycznych, lecz stopniowe dążenie do konfrontacji przez obu premierów skutkowało serią incydentów na czele z domaganiem się przez FUNCINPEC włączenia większej liczby swoich kandydatów do pozostającej wtedy jeszcze w fazie projektowania SCM czy zablokowaniem nominacji kilkunastu przyszłych sędziów w ramach protestu przeciwko ogólnej polityce Hun Sena w grudniu 1995 r.⁵⁹

Zasadniczy zwrot nastąpił w lipcu 1997 r., kiedy prywatne armie liderów państwa stały się podczas krwawych zamieszek w stolicy. Wśród ponad setki zabitych znaleźli się cywile oraz ponad 40 aktywistów FUNCINPEC. Wielu z nich poddano później torturom i zamordowano. Księżę został pozbawiony teki premiera i początkowo skazany na wieloletnie więzienie, podczas gdy społeczność międzynarodowa uznała kryzys w Kambodży za zamach stanu godzący w ustalenia paryskiej konferencji pokojowej⁶⁰. Wyeliminowanie Ranariddha, przy panującej w kraju atmosferze strachu, pozwoliło z łatwością zwyciężyć CPP w wyborach do Zgromadzenia Ogólnego w 1998 r., lecz konsekwencje okazały się dla reżimu wyjątkowo bolesne. Australia, Japonia, Stany Zjednoczone oraz Unia Europejska na czas nieokreślony wstrzymały pomoc rozwojową, ograniczając przy tym wsparcie humanitarne. Uzyskane od Chin pożyczki częściowo zrekompensowały straty, lecz w tym samym momencie liderzy ASEAN zażądali od gabinetu Hun Sena jasnej deklaracji w sprawie powrotu państwa na drogę demokratycznych przemian, pluralizmu i przestrzegania przepisów konstytucji⁶¹. Presja dyplomatyczna skłoniła ugrupowanie do odroczenia planowanej na koniec 1997 r. akcesji Kambodży, wymuszając tym samym złagodzenie wewnętrznego kursu wobec FUNCINPEC. W tych okolicznościach doszło do zmiany taktyki w szeregach rządowych. Kambodżańskie elity zaczęły bowiem sukcesywnie odchodzić od stosowania przemocy fizycznej na rzecz przemocy prawnej, tak żeby niedopuszczając do podważenia uzyskanej pozycji, nie narazić się w przyszłości na dalsze sankcje. Nowe formy opresji zostały przysłonięte literą prawa, jednak chaos powstały w wyniku

⁵⁹ K.E. Neilson, op. cit., s. 12.

⁶⁰ S. Strangio, *Hun Sen's Cambodia*, Yale University Press, New Haven 2014, s. 81–82.

⁶¹ K. Um, *One step forward, two steps back. Cambodia and the elusive quest for peace*, „Southeast Asian Affairs” 1998, s. 75–76.

wydarzeń z drugiej połowy lat 90. zredukował znaczenie opozycji i zapewnił kilka spokojnych lat tranzycji pomiędzy jednym a drugim okresem.

Inspirowane politycznie procesy wymierzone w nurt antyrządowy zintensyfikowały się na przestrzeni dekady dzielącej wybory parlamentarne z 2003 i 2013 r., przy czym mijająca kadencja Zgromadzenia Narodowego (2013–2018) wyznacza niejako ich apogeum. O skali zjawiska świadczy liczba spraw, które w ostatnich latach trafiły na salę sądową i zakończyły się aresztem bądź wydaniem wyroku skazującego w stosunku do określonych podmiotów (zob. tab. 1). W ten sposób dążono do osłabienia konkurencyjnych ugrupowań, eliminując z życia publicznego ich najbardziej rozpoznawalne twarze. W 2012 r. startująca dotychczas z oddzielnych list opozycja zjednoczyła szeregi, kiedy SRP połączyła się z Partią Praw Człowieka Kem Sokhi. Rok później ich koalicja tylko minimalnie ustąpiła zwycięskiej CPP, zdobywając pod szyldem CNRP 44,4% głosów przy 48,8% poparcia dla strony przeciwnej⁶². Zarzuty związane z podejrzeniem fałszerstw wywołały trwający aż od lipca 2014 r. pat na khmerskiej scenie politycznej, skutkując masowymi protestami i bojkotem obrad parlamentarnych przez posłów CNRP⁶³.

Rosnąca świadomość społeczna oraz zmiany demograficzne w postaci przyływu młodych wyborców również działały przez cały ten okres na niekorzyść CPP. Opierająca się na micie uwolnienia państwa spod jarzma Czerwonych Khmerów oraz zapewnieniu długofalowej stabilności retoryka przestała stanowić czynnik mobilizujący do głosowania nową generację Kambodżan, podobnie jak sięgający 6–7% wskaźnik wzrostu gospodarczego, którego efekty w rzeczywistości zawsze były niwelowane przez nieodpowiednie zarządzanie zasobami i skorumpowany aparat biurokracji. W międzyczasie popularyzacja mediów elektronicznych odegrała dużą rolę w utworzeniu nowego forum debaty nad sytuacją wewnętrzną w kraju. Pokolenie wykształconych Khmerów coraz chętniej zaczęło korzystać z niezależnych źródeł informacji, których wydawcy pozostawali poza kontrolowanym przez członków rodziny Hun Sena imperium medialnym⁶⁴. Równocześnie trwał dynamiczny rozwój społeczeństwa obywatelskiego, którego przejawem jest dzisiaj istnienie 3,5 tys. organizacji pozarządowych, w tym wpływowych prodemokratycznych think tanków i fundacji walczących o prawa człowieka w rodzaju Future Forum, ADHOC czy LICADHO⁶⁵. Powyższe przesłanki wymusiły zintensyfikowanie przez CPP wysiłków na rzecz niedopuszczenia do dalszych oddolnych prodemokratycznych przemian, a jednocześnie utrwaliły przekonanie, że przychylny partii wymiar sprawiedliwości może uchodzić za jeden z ostatnich bastionów ich dominacji.

⁶² *National Election Comitee*, http://www.necelect.org.kh/nec_khmer/index.php?option=com_content&view=article&id=1158&Itemid=348 (data dostępu: 29.12.2017).

⁶³ J. Harris, *Cambodian Election in 2013 and Protests after the Election*, Facts and Details, 2014.

⁶⁴ Global Witness, *Hostile Takeover. The Corporate Empire of Cambodia's Ruling Family*, 2016, s. 10–14.

⁶⁵ H. Domashneva, *NGOs in Cambodia: It's Complicated*, <https://thediplomat.com/2013/12/ngos-in-cambodia-its-complicated/> (data dostępu: 29.12.2017).

Tabela 1. Najważniejsi khmerscy politycy, działacze opozycji i przedstawiciele organizacji pozarządowych, którzy stanęli przed sądem z powodów politycznych

Podmiot (afiliacja)	Zarzuty	Rok	Wyrok/status
Sam Rainsy (SRP/CNRP)	działalność wywrotowa i zniesławienie	2005	przymusowa emigracja, ułaskawienie
	zniesławienie	2008	2 lata więzienia, grzywna
	zniszczenie mienia państwowego	2010	przymusowa emigracja, ułaskawienie
	dezinformacja i fałszerstwo	2010, 2015	12 lat więzienia, grzywna, przymusowa emigracja
	fałszerstwo i podżeganie do przemocy	2016	5 lat więzienia
	zniesławienie	2017	grzywna
Cheam Channy (SRP)	działalność wywrotowa	2005	7 lat więzienia, ułaskawienie
Khom Piseth (SRP)	działalność wywrotowa	2005	5 lat więzienia, zarzuty wycofane
Chea Poch (SRP)	zniesławienie	2005	przymusowa emigracja
Ho Vann (SRP)	zniesławienie	2009	areszt bez wyroku, zarzuty wycofane
Mu Sochua (SRP)	zniesławienie	2009	grzywna, zajęcie pensji
Hong Sok Hor (CNRP)	fałszerstwo i podżeganie do przemocy	2015	7 lat więzienia
Kem Sokha (HRP/CNRP)	zniesławienie	2005	areszt bez wyroku, zwolnienie pod naciskiem opinii międzynarodowej
	niewykonywanie poleceń sądu	2016	5 miesięcy więzienia, ułaskawienie
	zdrada stanu	2017	areszt bez wyroku, proces w toku
Um Sam An (CNRP)	podżeganie do przestępstwa	2016	2 lata więzienia, grzywna
Parlamentarzyści CNRP (7 osób)	działalność wywrotowa	2014	areszt bez wyroku, zwolnienie
Liderzy młodzieżówki CNRP (3 osoby)	działalność wywrotowa	2014	areszt bez wyroku, zwolnienie
Norodom Ranariddh (FUNCINPEC)	działalność wywrotowa i zniesławienie	1998	przymusowa emigracja, ułaskawienie
	nielegalny obrót ziemią	2006, 2007	przymusowa emigracja, ułaskawienie
	cudzołóstwo	2007	przymusowa emigracja, ułaskawienie

Tabela 1 – cd.

Podmiot (afiliacja)	Zarzuty	Rok	Wyrok/status
Rong Chhum (Niezależne Stowarzyszenie Nauczycieli)	działalność wywrotowa	2005, 2006	areszt bez wyroku, zwolnienie pod naciskiem opinii międzynarodowej
Pa Ngoung Tieng (Kambodżańskie Centrum Praw Człowieka)	działalność wywrotowa	2005, 2006	areszt bez wyroku, zwolnienie pod presją opinii międzynarodowej
Mam Sonando (założyciel niezależnej rozgłośni Beehive)	działalność wywrotowa	2005, 2006, 2012	dwukrotny areszt bez wyroku oraz wycofanie zarzutów w ostatnim z przypadków
Kim Sok (komentator polityczny)	zniesławienie	2017	2 lata więzienia, grzywna
Tep Vanny (aktywistka na rzecz praw człowieka)	podżeganie do przemocy i obraza funkcjonariuszy publicznych	2017	2 lata więzienia, pół roku więzienia
13 osób z komitetu obrony Boeung Kak	organizacja zamieszek	2012	2 lata więzienia

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów zgromadzonych ze stron dzienników „Khmer Times”, „The Cambodia Daily”, „The Phnom Penh Post” oraz rozdziału *Cambodia's judiciary. Reading for political judicialization?* z książki *Beyond Democracy in Cambodia. Political Reconstruction in a Post-Conflict Society*, NIAS Press, Copenhagen 2009.

Dostępne źródła wskazują, że tylko w latach 2015–2017 w Kambodży zatrzymano aż 35 aktywistów, z czego 20 zostało na stałe osadzonych w więzieniach i jest uznawanych za więźniów politycznych⁶⁶. Analiza bardziej głośnych przypadków obejmująca lata 2005–2017 pokazuje dwa dominujące typy zarzutów wysuwanych przeciwko przedstawicielom środowisk antyrządowych – oskarżenia o szeroko rozumianą działalność na szkodę państwa oraz zniesławienie. Pierwsza z kategorii bezpośrednio odwołuje się do traumatycznej historii państwa. Dziedzictwo wyniszczających wojen w zestawieniu z potencjalną groźbą destabilizacji pokojowych rządów CPP służą usprawiedliwieniu rygorystycznego traktowania tych, którzy zdaniem decydentów burzą z trudem wypracowany konsensus. W rozumieniu rządu wszelka kontestacja decyzji podejmowanych przez najwyższych rangą polityków bądź próby podważenia ich wiarygodności czy kompetencji pozostają równoznaczne z dążeniem do destabilizacji państwa, co w warunkach kambodżańskich stanowi prostą drogę do kolejnej krwawej wojny domowej.

Celem numer jeden tych zabiegów nieprzerwanie pozostaje Sam Rainsy. Założycielowi SRP i CNRP grozi łącznie 20 lat więzienia w przypadku powrotu do

⁶⁶ J. Wieczorek, *Ratifications and amendments. A turning point for Cambodia?*, w: *Politics and Society in Contemporary Cambodia*, „The Newsletter” 2017, nr 78, s. 34.

kraju z emigracji we Francji. Opozycjonista odpowiada m.in. za dewastację znaków na granicy khmersko-wietnamskiej, posługiwanie się fałszywymi dokumentami ilustrującymi przebieg linii demarkacyjnej pomiędzy państwami oraz celowe wprowadzanie w błąd opinii publicznej w związku z zakłamywaniem historii narodowej⁶⁷. Uwzględniając konfrontacyjny sposób prowadzenia przez Sam Rainsy'ego agitacji, która nierzadko przybiera formę happeningu oraz bazuje na silnych antywietnamskich resentymentach, należy jednak podkreślić wątpliwe przesłanki tych oskarżeń. Dobrze obrazuje to przykład pozwu o stworzenie przez polityka tzw. armii cieni, która miałyby ponosić odpowiedzialność za śmierć 16 osób i okaleczenie 150 innych podczas wiecu wyborczego w Phnom Penh w 1997 r. Akt oskarżenia został w tym wypadku wniesiony przez premiera, chociaż demonstrację zorganizował Sam Rainsy, który następnie sam cudem uniknął śmierci w wyniku eksplozji granatu⁶⁸. Władze nigdy nie przedstawiły świadków potwierdzających jej wersję wydarzeń, podczas gdy w minionych latach pojawiły się przesłanki sugerujące, że to Hun Sen wynajął ludzi gotowych przeprowadzić atak w zamian za milion dolarów nagrody⁶⁹.

Powszechna w Kambodży praktyka pozywania za rzekome zniesławienie jest silnie zakorzeniona w tradycji społeczeństw Azji Południowo-Wschodniej, których członkowie przywiązują dużą wagę do kwestii honoru, poszanowania dóbr osobistych czy zachowania określonej reputacji i dobrego imienia wynikających z hierarchii społecznej. Ten fakt ma swoje odbicie w kulturze dyskursu politycznego, ale także w przepisach khmerskiego prawa. Miejscowy kodeks karny zawiera aż 13 artykułów rozmieszczonych w różnych sekcjach, które w wyczerpujący sposób definiują znamiona zniesławienia oraz opisują środki prawne służące jego ukaraniu⁷⁰. W 2006 r. premier Hun Sen co prawda skutecznie apelował do Zgromadzenia Narodowego o dekryminalizację tego typu czynów, jednak już trzy lata później znowelizowane przepisy karne ponownie uznały niepoparte dowodami insynuacje za przestępstwo. Dążenie do ograniczenia wolności słowa skłania elitę CPP do prób cenzurowania za pośrednictwem dotkliwych kar wszelkich wypowiedzi sugerujących brak transparentności władz. W ten sposób w 2005 r. grupa dziennikarzy i polityków została aresztowana w związku z oskarżeniem premiera Hun Sena o nielegalne przekazanie części khmerskiego terytorium na rzecz Wietnamu w jednym z traktatów regulujących przebieg granicy. Za sugerowanie podobnych nieprawidłowości w 2010 r. Sam Rainsy został skazany na 10 lat więzienia i wysoką grzywnę⁷¹.

---

⁶⁷ K. Un, S. So, op. cit., s. 190–191.

⁶⁸ A. Jelonek, op. cit., s. 250.

⁶⁹ A. Peang-Meth, *Understanding Cambodia's political development*, „Contemporary Southeast Asia” 1997, vol. 19, nr 3, s. 295.

⁷⁰ *Cambodia Criminal Code*, 2009, s. 126–128, 190, 221.

⁷¹ E. Mengleng, M. Worley, *Rainsy Receives A 10-Year Prison Sentence*, <https://www.cambodiadaily.com/archives/rainsy-receives-a-10-year-prison-sentence-98700/> (data dostępu: 29.12.2017).

Omnipotencja CPP stoi przy tym w rażącym kontraście do praw przysługujących jej przeciwnikom, o czym świadczy przypadek wiceprzewodniczącej CNRP Mu Sochua. W 2009 r. była minister ds. kobiet i weteranów wojennych złożyła powództwo przeciwko skrajnie szowinistycznym wypowiedziom Hun Sena w stosunku do khmerskich parlamentarzystek, skutkiem czego przygotowany został kontrpozew o naruszenie dóbr osobistych szefa rządu. Mu Sochua nie tylko nie zdołała obronić dobrego imienia kobiet, lecz przegrała również własną sprawę, a stołeczny sąd nakazał wypłacenie Hun Senowi odszkodowania, zajmując część jej pensji poselskiej⁷². Identyczne powództwa ze strony premiera zakończyły w kolejnych latach kariery polityczne senatora Hong Sok Hora oraz posła Um Sam Ana⁷³.

Apogeum stosowania przemocy prawnej wobec opozycji przypadło w Kambodży na 2017 r. W lutym i lipcu Zgromadzenie Narodowe przyjęło kontrowersyjne poprawki do ustawy regulującej funkcjonowanie partii politycznych. Umożliwiały one władzy rozwiązanie ugrupowania, którego działalność godziłaby w jakikolwiek sposób w jedność narodową bądź zagrażała bezpieczeństwu państwa⁷⁴. Konkretnie przejawy takich zachowań nie zostały jednak nigdzie sprecyzowane. Pod groźbą analogicznych sankcji zakazano pełnienia funkcji przewodniczącego partii osobom skazanym prawomocnym wyrokiem sądu, a także używania ich wizerunku bądź wykorzystywania materiałów telewizyjnych z ich udziałem w przestrzeni publicznej⁷⁵. W ten sposób Sam Rainsy został zmuszony do ustąpienia z fotela lidera, a kierownictwo w partii objął mniej rozpoznawalny Kem Sokha. Nie przeszkodziło to formacji w uzyskaniu dobrego wyniku w czerwcowych wyborach komunalnych, w których jej kandydaci zdobyli o 449 mandatów więcej niż pięć lat wcześniej⁷⁶. Rezultat ten skłonił CPP do uruchomienia ustanowionych wcześniej narzędzi prawnych. We wrześniu pod zarzutem zdrady stanu oraz kolaboracji z agentami obcych państw z zamiarem przeprowadzenia w Kambodży „kolorowej rewolucji” aresztowany został Kem Sokha, a w połowie listopada na zasadzie rozszerzenia zarzutów doszło do rozwiązania CNRP. Motywowaną politycznie decyzję wydał Sąd Najwyższy na podstawie skargi, jaką na ugrupowanie

⁷² S. McCarthy, K. Un, *The evolution of rule of law in Cambodia*, „Democratization” 2017, vol. 24, nr 1, s. 108.

⁷³ V. Tha, S. Khe, C. Yang, *Cambodian Crackdown in 'Culprits' Targets Hun Sen's Opponents*, <http://www.rfa.org/english/news/cambodia/cambodian-crackdown-on-culprits-01312017145312.html> (data dostępu: 29.12.2017).

⁷⁴ M. Sokchea, E. Handley, *CPP amends Party Law, opening door to dissolving opposition*, <http://www.phnompenhpost.com/national/cpp-amends-party-law-opening-door-dissolving-opposition> (data dostępu: 29.12.2017).

⁷⁵ M. Sokchea, E. Handley, *Breaking: Assembly passes Party Law changes targeting Rainsy*, <http://www.phnompenhpost.com/national/breaking-assembly-passes-party-law-changes-targeting-rainsy> (data dostępu: 29.12.2017).

⁷⁶ K. Vicheika, *CPP Wins 70% of Seats in Local Election, Official Results Show*, <https://www.voacambodia.com/a/cpp-wins-70-percent-of-seats-in-local-election-official-results-show/3916644.html> (data dostępu: 29.12.2017).

złożył sekretarz z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych⁷⁷. Znamienne jest, że jeszcze przed rozpatrzeniem pozwu premier wielokrotnie wywierał publiczne naciski na sędziów, sugerując właściwą ścieżkę postępowania i obiecując swoim wyborcom eliminację CNRP⁷⁸. Parlamentarzystów zlikwidowanej partii objęto pięcioletnim zakazem aktywności politycznej, lecz większość już wcześniej opuściła kraj w obawie przed falą aresztowań⁷⁹.

Politycy CPP często nadużywają pozycji władzy nie tylko w służbie partii, ale przede wszystkim dla personalnych korzyści. Dysponujący ogromnymi majątkami deputowani nierzadko łączą funkcje polityczne z działalnością biznesową, a w realizacji określonych przedsięwzięć korzystają z przychylności sędziów niezależnie od ponoszonych przy tym kosztów społecznych. Jedną z najbardziej nagłośnionych spraw tego typu dotyczyła wysiedlenia niemal 4 tys. rodzin zamieszkujących okolice stołecznego jeziora Boeung Kak. W 2007 r. akwen bez ostrzeżenia przekazano prywatnej firmie jednego z senatorów CPP, a wypłacone w zamian rekompensaty stanowiły zaledwie ułamek wycenianej na 1,3 mld dolarów ziemi⁸⁰. W Phnom Penh odbył się szereg pokojowych demonstracji, które z czasem zyskały międzynarodowy rozgłos. W 2012 r. jedna z nich zakończyła się użyciem siły przez policję i zatrzymaniem 13 manifestantów skazanych zaledwie dwa dni po zatrzymaniu w pokazowym procesie na karę dwuletniego więzienia. Mieszkańców domagających się roszczeń sędziowie określili mianem zbiegowiska kryminalistów, bezdomnych i prostytutek⁸¹.

Aresztowanie Yorm Bophy, liderki komitetu obrony terenów wokół jeziora, wzniciło kolejną falą wystąpień wymierzonych już bezpośrednio w skorumpowany wymiar sprawiedliwości. Wzburzony tłum symbolicznie spalił kilkaset fałszywych banknotów i obłożył sędziów klątwą⁸². Rezydenci Boeung Kak żywili uzasadnione pretensje, powołując się na uchwalone w 2001 r. prawo ziemi, zgodnie z którym ich domy znajdowały się na państwowej ziemi publicznej. Ten przepis oznaczał, że nie mogła ona zostać legalnie przekazana w prywatne ręce. Kilka tygodni po pierwszych protestach władze wystąpiły jednak do sądu z wnioskiem o zmianę statusu prawnego Boeung Kak. W trybie nagłym wydany został werdykt zmieniający status ziemi i uprawomocniający retrospektywne oddanie gruntów senatorowi.

⁷⁷ Amnesty International, *Cambodia: Banning of opposition party a "blatant act of political repression"*, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/11/cambodia-banning-of-opposition-party-a-blatant-act-of-political-repression/> (data dostępu: 29.12.2017).

⁷⁸ B. Paviour, *What Went Wrong With Cambodia's Opposition Party*, <https://thediplomat.com/2017/10/what-went-wrong-with-cambodias-opposition-party/> (data dostępu: 29.12.2017).

⁷⁹ S. Se, *Cambodian opposition party dissolved by Supreme Court*, <http://www.thejakartapost.com/seasia/2017/11/16/cambodian-opposition-party-dissolved-by-supreme-court.html> (data dostępu: 29.12.2017).

⁸⁰ S. Strangio, *Hun Sen's...*, op. cit., s. 159.

⁸¹ *Statement from Phnom Penh Municipality, June 19, 2012*, <http://www.phnompenh.gov.kh/newsaide-memoire-on-development-process-of-boeung-kak-area-3024.html> (data dostępu: 29.12.2017).

⁸² S. Strangio, *Hun Sen's...*, op. cit., s. 160.

Zakończona eksmisją na wielką skalę i zasypaniem jeziora na potrzeby wybudowania w jego miejscu luksusowego osiedla mieszkalnego sprawa Boeung Kak to jeden z lepiej udokumentowanych przypadków szerszego proceduru bezprawnych wywłaszczeń. Ofiarami padają nie tylko mieszkańcy, ale też lokalni przedstawiciele społeczeństwa obywatelskiego, którzy aktywnie walczą z biurokratyczną machiną w celu ochrony miejsc swojej egzystencji. W rekordowym pod tym względem 2009 r. wniesiono zarzuty wobec 235 obrońców praw człowieka, z których 147 osadzono w areszcie⁸³. W takich sytuacjach sędziowie często wyrokują w zgodzie z interesami biznesowych magnatów lub wielkich korporacji z Chin albo Wietnamu, dążących do wykupienia niemal za bezcen wartościowych z inwestycyjnego punktu widzenia obszarów. Wysocy rangą politycy piszą w ich imieniu listy bądź prowadzą z sędziami i prokuratorami rozmowy za pośrednictwem wysłanników. Oficjalnie treść takich kontaktów nie ma charakteru zastraszania czy nakłaniania do łamania prawa, lecz ich kontekst pozostaje oczywisty dla obu stron⁸⁴. Ziemia pozostaje w Kambodży towarem deficytowym, a materię związaną z prawem własności komplikuje fakt, że w przeszłości Czerwoni Khmerzy zniszczyli wszelką dokumentację, podczas gdy reżim Ludowo-Demokratycznej Republiki Kampuczy nie uznał roszczeń sprzed 1979 r., przyznając prawo osiedlenia się zgodnie z zasadą pierwszeństwa⁸⁵. Organizacje pozarządowe alarmują, że w latach 2003–2013 r. ponad 400 tys. osób zostało poszkodowanych i zmuszonych do opuszczenia majątków w związku z polityką rozkradania ziemi, czemu w żaden sposób nie zapobiegł wymiar sprawiedliwości⁸⁶.

Przygotowany w 2016 r. przez amerykański Departament Stanu kompleksowy raport dotyczący przestrzegania praw człowieka w Kambodży wyraźnie zwraca uwagę, że pomimo gwarancji konstytucyjnych khmerskie sądownictwo pozostaje pod znaczącym wpływem politycznym. Obserwatorzy wizytujący kraj odnotowali powszechną praktykę łączenia funkcji sędziego bądź prokuratora z działalnością polityczną, przy czym możliwość objęcia urzędu w administracji prawnej zarezerwowano wyłącznie dla stronników partii rządzącej⁸⁷. Podobne wnioski przedstawili w opublikowanym w 2017 r. sprawozdaniu członkowie Międzynarodowej Komisji Prawników, wskazując na praktyczny brak warunków sprzyjających umacnianiu rządów prawa. Komisja wyraziła duży niepokój w związku z ignorowaniem przez miejscowe placówki międzynarodowych przepisów i standardów, do respektowania których Kambodża zobowiązała się w przeszłości, oraz zwróciła uwagę na służebny w stosunku do interesów CPP charakter wyrokowania. Cytując przykłady licznych

⁸³ Cambodian Center for Human Rights, *Cambodia Gagged: Democracy at Risk? Report on Freedom of Expression in Cambodia*, 2010, s. 31.

⁸⁴ K. Un, op. cit., s. 84–85.

⁸⁵ V. Molyvann, *Modern Khmer Cities*, Reyum, Phnom Penh 2003, s. 95.

⁸⁶ J.D. Ciorcioci, *China and Cambodia: Patron and client?*, „International Policy Center Working Paper” 2013, nr 121, s. 31.

⁸⁷ United States Department of State, *Cambodia 2016 Human Rights Report*, 2016, s. 7.

nadużyć egzekutywy w postępowaniu przeciwko oponentom, posłużono się m.in. treścią stenogramu z zebrania komitetu centralnego CPP, gdzie widnieją wyraźne sugestie o konieczności włączenia do strategii walki z opozycją przychylnego z perspektywy obozu władzy orzecznictwa wymiaru sprawiedliwości⁸⁸.

Celem tak zaplanowanej nagonki stają się nie tylko czynni politycy, lecz także dziennikarze i media. Według danych zebranych przez Cambodian Center for Human Rights, począwszy od 1994 r. w Kambodży zostało zamordowanych lub zaginęło bez śladu 14 dziennikarzy, którzy krytycznie komentowali aktywność CPP⁸⁹. Nieoficjalne śledztwa nierzadko ujawniały powiązania podejrzanych z parlamentarzystami dominującego ugrupowania, lecz takie informacje nie docierały do opinii publicznej za pośrednictwem sądów. Większość z zatrzymanych, z wyjątkiem zabójcy wpływowego działacza Kem Leya, nie została również nigdy skazana, a ich procesy umorzono w obliczu rzekomego braku dowodów⁹⁰.

Podsumowanie

Wbrew powszechnym przekonaniom nawet w państwach autorytarnych sądy mogą cieszyć się częściową wolnością i niezależnością od organów władzy wykonawczej czy ustawodawczej. Jak zauważa Tom Ginsburg, zazwyczaj taka **nadzorowana samodzielność** ma umocowanie w pragmatycznych przesłankach, takich jak chociażby potrzeba złagodzenia głosów krytyki ze strony instytucji międzynarodowych, zabezpieczenie interesów zagranicznych inwestorów przywiązujących dużą wagę do warunków prowadzenia biznesu w danym otoczeniu czy skłonności do kontroli niższej biurokracji⁹¹. W Kambodży wszystkie te aspekty wydają się zbyt mało istotne, żeby władza rozluźniła kontrolę nad sądami i prokuraturą. Jak zostało to już zaznaczone, ONZ oraz inne instytucje międzynarodowe od dawna wiązały kwestię reformy sądów z wielkością nakładów na dalszą pomoc finansową docierającą do Phnom Penh. W 2002 r. Bank Światowy po raz pierwszy w imieniu sponsorów wyraził zaniepokojenie wolnym tempem prac nad przekształceniami wewnątrz wymiaru sprawiedliwości, wskazując na absencję uregulowań dotyczących statusu sędziów i prokuratorów oraz sięgające niemal dekady opóźnienia w zaimplementowaniu ustawy antykorupcyjnej jako naczelnego mankamenty. Pomimo wyraźnych sygnałów niezadowolenia suma

---

⁸⁸ L. Kijewski, *Rule of law 'virtually absent': Court manipulation part of ruling party's master plan, report argues*, <http://www.phnompenhpost.com/national/rule-law-virtually-absent-court-manipulation-part-ruling-partys-master-plan-report-argues> (data dostępu: 29.12.2017).

⁸⁹ R. Corben, *Cambodia Media Crackdown Seen as a Key Step by Government Ahead of 2018 Election*, <https://www.voanews.com/a/cambodia-media-crackdown-2018-elections/4008055.html> (data dostępu: 29.12.2017).

⁹⁰ S. Strangio, *Justice inverted: Law and human rights in Cambodia*, w: K. Brickell, S. Springer (red.), *The Handbook of Contemporary Cambodia*, op. cit., s. 80.

⁹¹ T. Ginsburg, *Judicial Independence in East Asia: Implications for China*, University of Chicago Public Law & Legal Theory Working Paper, 2010, nr 295, s. 4.

przekazanych w tamtym roku budżetowym środków wyniosła 636 mln dol., znacznie przewyższając zgłoszone przez khmerski rząd wstępne szacunki⁹². Identyczny scenariusz powtarza się przy okazji każdej kolejnej kwerendy na rzecz Kambodży, a mgliste obietnice płynące z ust tamtejszych polityków okazują się wystarczającym narzędziem manipulacji, podtrzymując hojny i coraz bardziej ustępliwy odnośnie do kryteriów przyznawania pomocy sponsoring.

Podobnie dzięki rosnącym wpływom Chińskiej Republiki Ludowej otoczenie premiera Hun Sena w coraz mniejszym stopniu obawia się ewentualności wystąpienia niekorzystnych trendów gospodarczych spowodowanych odpływem kapitału – głównie o nieazjatyckim pochodzeniu – w rezultacie wyobraźalnych reperkusji ze strony świata zachodniego. Chiny są dzisiaj największym inwestorem nad Mekongiem, odpowiadając za niemal 30% wszystkich realizowanych tam projektów infrastrukturalnych, podczas gdy innym przedsiębiorcom poszukującym głównie taniej siły roboczej obiecuje się zamiast gwarancji ochrony prawnej prowadzonych interesów niezakłóconą stabilność polityczną⁹³. Wiarę w siłę sojuszu khmersko-chińskiego najlepiej obrazują zdecydowane komentarze premiera, który wręcz prowokuje państwa europejskie i Stany Zjednoczone, dwóch głównych partnerów handlowych Kambodży, do wprowadzenia sankcji w związku z likwidacją CNRP⁹⁴. Zwrot w stronę Chin w najbardziej pesymistycznym scenariuszu może przy tym wpłynąć negatywnie na prace ECCC, ponieważ Państwo Środka od początku wyrażało zdecydowaną dezaprobatę wobec powołania trybunału i krytykowało jego funkcjonowanie, mając na uwadze zaangażowanie chińskich komunistów po stronie Czerwonych Khmerów i bliskie kontakty polityków obu krajów⁹⁵. Innym przykładem angażowania się Chin w sprawy khmerskiego sądownictwa jest podjęte we wrześniu 2016 r. zobowiązanie zorganizowania finansowo-prawnej pomocy dla khmerskich sędziów i instytucji sądowniczych w ramach rozpoczętej przez kambodżańskie Ministerstwo Sprawiedliwości długofalowej reformy tego sektora⁹⁶.

Khmerskie sądownictwo naznaczone jest licznymi patologiami i problemami natury systemowej, sięgającymi swoimi korzeniami jeszcze poprzedniego ustroju. Rządząca pod różnymi wcieleniami od 1979 r. CPP dokłada wszelkich starań, żeby nie dopuścić do zainicjowania w kraju prawdziwie demokratycznych przemian, a tym samym stworzenia warunków do uwolnienia sądów spod kontroli decydentów i wielkiego biznesu. Nieodłącznie towarzysząca praktyce zawodowej korupcja stanowi dla sędziów

⁹² B. Calvert, S. Meixner, *Donors Offer a Healthy \$635 Million in Aid*, <https://www.cambodiadaily.com/archives/donors-offer-a-healthy-635-million-in-aid-32854/> (data dostępu: 29.12.2017).

⁹³ T. Suruga, *Hun Sen stresses Cambodia's stability to Tokyo investors*, <https://asia.nikkei.com/Politics-Economy/International-Relations/Hun-Sen-stresses-Cambodia-s-stability-to-Tokyo-investors> (data dostępu: 29.12.2017).

⁹⁴ B. Sokhean, L. Kijewski, *Hun Sen dares UE to impose sanctions*, <http://www.phnompenhpost.com/national-politics/hun-sen-dares-eu-impose-sanctions> (data dostępu: 29.12.2017).

⁹⁵ M. Matyasik, P. Domagała, op. cit., s. 215.

⁹⁶ D. Hutt, *Cambodia looks to China for 'governance' guidance*, <http://www.atimes.com/article/cambodia-looks-china-governance-guidance/> (data dostępu: 29.12.2017).

podstawowe źródło utrzymania, podczas gdy zakorzeniony w kulturze i powszechnie akceptowany przymus trwania w hierarchicznych układach współzależności z elitami jest jedynym sprawdzonym środkiem służącym zabezpieczeniu kariery w dotychczasowym kształcie. Co gorsza, pomimo licznych bodźców płynących ze strony Narodów Zjednoczonych i innych państw, wymiar sprawiedliwości poddawano dotąd reformom w sposób wybiórczy i niekompletny. Dobrym punktem odniesienia są w tym wymiarze zmiany z 2014 r., kiedy Zgromadzenie Ogólne przegłosowało trzy nowe ustawy regulujące sposób pracy Najwyższej Rady Sądowniczej, sądów powszechnych oraz status sędziów i prokuratorów. W ich wyniku jeszcze bardziej wzmocniono pozycję Ministerstwa Sprawiedliwości, które rozszerzyło swoje uprawnienia kadrowe nad SCM oraz przejęło pełną odpowiedzialność za kwestie finansowania sądów⁹⁷.

Zgodnie z zaleceniami Narodowego Strategicznego Planu Rozwoju na lata 2014–2018 omawiany obszar wymaga dalszych przekształceń i wdrożenia środków przeciwdziałających niedoborom kadrowym, niedostatecznemu zapleczu technicznemu i logistycznemu, ograniczeniom natury finansowej czy uchybieniom w prawodawstwie, które powinno w przejrzysty sposób porządkować mechanizmy funkcjonowania trzeciej władzy, wytyczając tym samym zrozumiałe reguły postępowania dla zainteresowanych stron. Twórcy strategii zwrócili ponadto uwagę na niewystarczający przepływ informacji w związku z działaniem sądów, który utrudnia precyzyjne oszacowanie skali zaniedbań i zakres koniecznych reform. Wyraźnie potępiono przy tym proceder szerzącej się korupcji, który zdaniem sprawozdawców podważa fundamenty zaufania społeczeństwa względem wymiaru sprawiedliwości⁹⁸. Trudno jednak oczekiwać, żeby w bieżącym klimacie politycznym przygotowane przez parlamentarną komisję rekomendacje znalazły odzwierciedlenie w realnych posunięciach podporządkowanej CPP legislatury. Roztoczony nad sędziami parasol patronatu niewątpliwie ułatwia skuteczne zwalczanie wszelkich przejawów niesubordynacji środowisk opozycyjnych bez konieczności odwoływania się do interwencji służb porządkowych bądź instrumentu stanu wyjątkowego. Historia uczy również, że wszelkie ewentualne oznaki złagodzenia kursu CPP są najczęściej jedynie przejawem oportunistycznego strachu przed zbyt dużym zantagonizowaniem społeczności międzynarodowej, czego najlepszym przykładem jest kompromis w sprawie ustanowienia ECCC bezpośrednio po okresie represji politycznych po tzw. zamachu stanu z 1997 r. Ta przemyślana i sukcesywnie wdrażana taktyka jest owocem wieloletnich rządów tej samej klasy polityków, których osobistym sukcesem było stworzenie w Kambodży fasadowego państwa demokratycznego, gdzie z pozoru większość instytucji, w tym także sądy i prokuratura, nie odbiega kształtem czy zakresem kompetencji od swoich europejskich czy amerykańskich odpowiedników.

---

⁹⁷ S. McCarthy, K. Un, op. cit., s. 112.

⁹⁸ The National Assembly Commission 6 on Legislation and Justice, op. cit., s. 8–9.

The Politicisation of the Khmer Judiciary as a Means of Inflicting Legal Violence on Government Opponents

2018 marks the passage of a quarter century since the first democratic parliamentary elections were held in Cambodia. The country's political transformation and the replacement of communist ideology with democratic rule of law were accompanied by efforts to implement wide-ranging reforms that also spanned the judiciary. As one of the pillars of modern statehood, independent courts are a guarantee of lawfulness and of maintaining balanced relations between all three components of Montesquieu's separation of powers. The principle of rule of law underlying judiciary power was abandoned in Cambodia in favour of the increasing domination of elites associated with the Cambodian People's Party. They eventually took over control of the country's justice system, using legal instruments to keep the opposition down, which has led to the politicisation of courts. The article describes this process and points to its implications while seeking to identify the reasons why Cambodia has seen the emergence of a new type of oppression in the form of legal violence.

Keywords: Cambodia, Hun Sen, political persecution, rule of law, politicisation of the judiciary, justice system.